

Методичні положення еколого-економічного оцінювання сільськогосподарського землекористування на ландшафтній основі / Олена Бриндзя // Галицький економічний вісник — Тернопіль : ТНТУ, 2014. — Том 45. — № 2. — С. 5-9. — (Економіка та управління національним господарством).

УДК 332.3

Олена БРИНДЗЯ

МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ЛАНДШАФТНІЙ ОСНОВІ

Резюме. Розглянуто методичні положення еколого-економічного оцінювання сільськогосподарського землекористування на ландшафтній основі. Досліджено, що властивості й особливості сільськогосподарських угідь тісно переплітаються в методології оцінювання землі. Висвітлено основні підходи щодо трактування визначення еколого-економічної оцінювання земель. Визначено, що еколого-економічне оцінювання земель здійснюється для відображення екологічної та соціально-економічної цінності землі. Виходячи з сутності еколого-економічного оцінювання земель, запропоновано виділити кілька складових оцінювання. Представлено методичну схему ландшафтної еколого-економічної оцінювання використання сільськогосподарських земель. Визначено, що агроекологічне оцінювання земель для формування систем землеробства будується на основі ландшафтного аналізу території та окреслено основні його завдання.

Ключові слова: еколого-економічне оцінювання, сільськогосподарське землекористування, ландшафтний підхід, агроекологічне оцінювання земель.

Olena BRYNDZYA

METHODICAL STATUTES OF EKOLOGICAL AND ECONOMICAL ESTIMATION OF AGRICULTURAL LANDS USE BASED ON LANDSCAPE

Summary. The article shows the methodical statutes of ecological and economical agricultural lands use based on landscape. It is discovered that properties and features of agricultural lands are closely interlaced in the methodology of land estimation. It reflects the main approaches to interpretation of the determination of ecologo-economical land estimation. It is determined that ecologo-economical land estimation is used for the reflection of ecological and socio-economical land estimation. Integrated environmental – economic assessment of land – based institutional support for rational use and protection of land resources in the conditions of various forms of ownership, the realization of economic regulation of economic activity, the improvement of the ecological situation, social well-being and health of the society. According to the essence of ecologo- economical land estimation it is proposed to select some estimating constituents as naturally anthropogenic constituent, socio – economical constituent, economical and ecological constituents. The methodic scheme of landscape ecologo-economical land estimation of agricultural land use which contains three stages is presented. Also there is a conclusion that transition to the landscape land use requires the realization of ecologo-economical land estimation the results of which will allow to scientifically ground the system of measures for the land fertility guard, to develop the economically legal regulators of land relations, to carry out the economical regulation of agriculturally grounded system of measures for the land fertility guard, to develop the lands use. Such characteristics as physically-natural, productive, economic, ecological, legal are important criteria of ecologic and economical land estimation.

Key words: ecological economical estimation, agricultural land use, landscape approach, agroeconomical land estimation.

Постановка проблеми. Раціональне використання та охорона природних ресурсів є важливим фактором соціально-економічного розвитку країни. Екологічні проблеми виникають тоді, коли недоцільно використовують природні ресурси, господарську діяльність здійснюють без упровадження безпечних технологій виробництва. Гостра екологічна криза в багатьох регіонах поглиблюється й охоплює все більші території, а у майбутньому може перерости в загальну екологічну й економічну катастрофу.

З метою використання положень ландшафтного підходу в процесі землекористування сучасна наука виробила ряд конструктивних інструментів їх реалізації – еколого-економічне оцінювання земель та інші методи оцінювання кількісного складу та якісного стану земель; природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель; класифікація та групування земель, нормування антропогенних навантажень. Тому успіх у розробленні ефективних методів раціонального використання й охорони земель залежить від того, наскільки науково обґрунтовано й глибоко використовуються методи оцінювання для відображення взаємозв'язків між екологічними й економічними факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еколого-економічне оцінювання земель завжди залишалося ключовим напрямом дослідження у сфері економіки природокористування та охорони навколишнього середовища. Дослідженню теоретичних, методологічних, методичних та прикладних проблеми раціонального землекористування, охорони земель та їх еколого-економічного вивчення присвячено роботи таких науковців як Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, Д.С. Добряк, О.П. Канаш, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, І.А. Розумний, А.М. Третяк, М.М. Федоров та інших.

Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні наукових підходів до формування екологобезпечного землекористування та його екологічного й економічного оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Врахування властивостей землі й природних ресурсів та особливостей землекористування в процесі прийняття рішень, з допомогою яких реалізуються певні дії стосовно землі, потребує здійснення еколого-економічного оцінювання землекористування на основі узагальнення багатоманітних даних про стан земельних ресурсів та їх використання [1]. Його основною метою повинно бути інформаційне забезпечення еколого-ландшафтної стійкості землекористування. Питання забезпечення цієї стійкості в сільському господарстві необхідно вирішувати, враховуючи специфічні властивості ґрунтів та деградаційні процеси, зумовлені тривалим інтенсивним впливом сільськогосподарської діяльності людини.

Властивості й особливості сільськогосподарських угідь тісно переплітаються в методології оцінювання землі. Якщо розглядати агроландшафти як об'єкт дослідження, то необхідно також оцінювати аграрні природні комплекси, які є придатними (*польовий, лугово-пасовищний, садовий і садово-польовий агроландшафти*) і непридатними для сільськогосподарського використання (балки, лощини, яри, лісосмуги, польові дороги, водойми, заболочені ділянки, насадження біля річок, каналів, водойм, групи дерев, чагарників, дрібнолісся, суходільні луки і пасовища та ін.) [2].

Зростання потреб суспільства, важливість повноцінного середовища існування людини створює необхідність здійснення комплексного *еколого-економічного оцінювання природних ресурсів* як сукупності двох різновидів екологічного та економічного оцінювання з метою збалансованого екологічного і соціально-економічного розвитку.

Еколого-економічне оцінювання може розглядатися як компонентне оцінювання окремого ресурсу, компоненту природи (лісових ресурсів, водойм, земельних ділянок), або сукупного ресурсу екосистем (гірських територій, природно-заповідних парків та ін.).

Комплексне еколого-економічне оцінювання земель – основа інституціонального забезпечення раціонального використання та охорони земельних ресурсів в умовах різних форм власності, здійснення економічного регулювання господарської діяльності, поліпшення екологічної ситуації, соціального благополуччя та здоров'я суспільства.

В науковій літературі *еколого-економічне оцінювання земель* визначається як:

- 1) процес пізнання еколого-економічних явищ навколишнього середовища;
- 2) аналіз природних, економічних і екологічних властивостей землі;
- 3) характеристика стану взаємодії природного (агроландшафти) і соціально-економічного середовища (населення, економіка);
- 4) визначення природних, економічних і екологічних характеристик землекористування;
- 5) оцінювання впливу на навколишнє середовище в процесі землекористування [3].

Узагальнено *еколого-економічне оцінювання земель* здійснюється для відображення екологічної та соціально-економічної цінності землі. Необхідно підкреслити, що результати еколого-економічного оцінювання земель як складової агроландшафтів використовуються з метою раціонального землекористування, що передбачає використання її результатів у процесі управління земельними ресурсами.

Здійснення еколого-економічного оцінювання земель з метою їх раціонального використання та управління, як правило, обмежене межами фізичного, економічного, екологічного й соціального контексту. Тому мета оцінювання земель залежить від соціально-економічних і екологічних цілей її призначення. Більшість завдань, які покладаються в процесі

застосування окремих видів оцінювання землі – визначення придатності земель, аналіз їх ефективності, грошове оцінювання та інші – відносяться безпосередньо до проблеми раціонального землекористування.

Звідси, еколого-економічне оцінювання земель може бути представлене у вигляді системи кількісних і якісних екологічних та економічних показників, або ж у формі інтегрального еколого-економічного показника (системи синтезуючих показників) про об'єкт оцінювання.

Виходячи з сутності *еколого-економічного оцінювання земель*, пропонується виділити такі його складові:

- природно-антропогенна складова, що включає природно-історичну й еколого-економічну, які оцінюються за допомогою визначення кількісно-якісних природних властивостей і соціально-економічних характеристик земель;
- суспільно-господарська складова, що включає господарське використання землі як засобу сільсько- і лісгосподарського виробництва, просторово-операційного базису;
- економічна складова, що свідчить про цінність земель як природно-матеріального блага;
- екологічна складова, що відображає середовищоформуючі (забезпечення самовідтворення ґрунтів, збереження та відтворення біорізноманіття і збереження екосистем), середовищозахисні (локалізація, зменшення й усунення зовнішніх шкідливих антропогенних впливів), рекреаційні (санітарно-оздоровчі, культурно-освітні й естетичні) властивості та функції землі.

По кожній зі складових еколого-економічного оцінювання земель визначаються уніфіковані критерії та показники, які дозволяють у сукупності визначити їх загальну еколого-економічну цінність, вартість.

Важливими вихідними критеріями еколого-економічного оцінювання земель є такі їх характеристики:

фізико-природні – такі, як місцезонаштування земельних ділянок, механічний склад, фізико-хімічні, агрохімічні властивості тощо;

виробничі – такі, як функціональне призначення, масштаби та ступінь освоєння, рівень фактичної і потенційної продуктивності, наявність і стан інфраструктури тощо;

економічні, які характеризують економічну цінність землі, зокрема дохідність, дефіцитність, корисність, вартість тощо;

екологічні – які характеризують екологічну цінність землі, а саме, рівень деградації, ступінь забруднення тощо;

правові – які відображають правовий статус земель, зокрема види, форми, режим використання земель.

У наведених уніфікованих критеріях оцінювання визначаються різновиди оцінювальних показників, які детальніше розкривають характеристики землі по кожній зі складових оцінювання.

У контексті *еколого-економічного оцінювання сільськогосподарських земель* найважливішим є комплексний підхід щодо дослідження об'єктивних природних властивостей та суб'єктивних соціально-економічних особливостей використання земель. Виходячи з цього, *еколого-економічне оцінювання сільськогосподарських земель* базується на використанні методологічних підходів щодо оцінювання ґрунтового покриття як природно-історичного утворення, завдячуючи здатності якого до саморозвитку та самовідновлення, підтримуються сприятливі екологічні умови, а також всебічного дослідження соціально-економічної цінності земель як основного засобу виробництва, операційного базису розміщення продуктивних сил.

Цілком очевидно, що економіко-екологічне оцінювання сільськогосподарських земель можливо представити у вигляді сукупних і послідовних різновидів оцінювання сільськогосподарських земель [4]. Причому залежно від призначення, структура еколого-економічного оцінювання може бути змінена. Комплексність інформації в економіко-екологічному оцінюванні досягається шляхом здійснення розрахункових інтегральних показників оцінювання сільськогосподарських земель на основі аналізу динамічних і

статичних, у тому числі кадастрових та інших даних щодо врахування їх властивостей та ознак сільськогосподарських земель.

У цьому зв'язку сутність еколого-економічного оцінювання сільськогосподарських угідь полягає у вивченні природних, економічних, екологічних умов ландшафтних одиниць на різних управлінських рівнях (басейни великих і малих річок, ландшафтні округи, провінції, райони, урочища) незалежно від того, чи збігаються їх межі з адміністративними межами об'єктів планування і землевпорядкування, чи ні. Основна мета еколого-економічного оцінювання на ландшафтній основі полягає у визначенні оптимальних співвідношень між діяльністю людини і природним середовищем на території.

При цьому проводять функціональне зонування з урахуванням еколого-господарського стану території та перспектив розвитку різних галузей господарського комплексу. Тобто перспективний розподіл земельного фонду за придатністю земель та аналіз розміщення меж землеволодінь та землекористувань з метою їх суміщення із межами ландшафтного зонування різного рівня.

Аналіз особливостей, систем землеробства та просторової структури агроландшафту однаково важливий для оцінювання впливу господарювання на природне середовище.

Принципова *методична схема ландшафтного еколого-економічного оцінювання* використання сільськогосподарських земель можна представити у вигляді таких етапів:

перший етап: вивчення та агроекологічна характеристика земель певної території стосовно: агроприродних властивостей (агрокліматичні ресурси, типи земель, структура і якісні характеристики ґрунтового покриву, типи природних кормових угідь і т.п.); → соціально-економічних умов (місце розташування, зручність, організація території, ресурсна забезпеченість тощо); → способів використання земель (структура сівозміни, склад вирощуваних культур, добрива і т.п.); → економічних результатів землекористування;

другий етап: виявлення рівня оптимальності земель і агроландшафтів стосовно розглянутих вище економічних, екологічних, правових критеріїв і встановити причини, що зумовлюють його ефективність через визначення невідповідності: структури землекористування агроприродному потенціалу земель (співвідношення землеробства і тваринництва, структура угідь, склад вирощуваних культур і т.п.); застосовуваної технології використання земель (системи землеробства, сівозміни, агротехніка) природним особливостям земель; рівня інтенсивності використання земель потенційній родючості і наявним матеріально-трудовим ресурсам; недосконалість умов мобілізації родючості земель (структура агроландшафтів, транспортна доступність, організація території); недосконалість економічного механізму управління та організаційних форм землекористування (форми власності, розміри, форми господарств тощо);

третій етап: власне оцінювання у конкретному регіоні множинності умов, що визначають оптимізацію структури земель і систем землеробства.

Агроекологічне оцінювання земель для формування систем землеробства будується на основі ландшафтного аналізу території, до завдання якого входять: ідентифікація географічних ландшафтів і агроландшафтів відповідно до існуючої класифікації; аналіз геохімічної спорідненості ландшафтів і геохімічних бар'єрів; агроекологічне оцінювання геоморфологічних, літологічних, гідрогеологічних і кліматичних умов та пов'язаних з ними процесів функціонування ландшафтів (формування поверхневого і ґрунтового стоку, геохімічний стік, перерозподіл тепла та вологи тощо); оцінювання структури ґрунтового покриву, його контрастності та складності; аналіз рослинного покриву і структури угідь; оцінювання ступеня антропогенної змінності та господарських навантажень; оцінювання екологічної стійкості ґрунтів [5].

При агроекологічній типізації земель вивчають такі показники:

- особливості життєзабезпечення сільськогосподарських культур, властиві їм екологічні режими через виділення однорідних за сукупністю екологічних режимів розміщення сільськогосподарських культур, визначення придатності земельних ділянок під культури (види, сорти) та угіддя, а також заходи, необхідні для поліпшення життєзабезпечення рослин;

- природні характеристики земельних ділянок на основі кількісного та якісного обліку земель за даними ґрунтових обстежень;

- екологічні й технологічні умови господарського використання земель на основі показників про технологічні характеристики земель (контурність угідь, рельєф, ущільнення ґрунту та ін.), культурно-технічний стан земель (закушеність, горбистість, кам'янистість тощо).

За допомогою вказаного методу встановлюють екологічний стан земель, зумовлений сукупним впливом факторів і режимів, їхню придатність під сільськогосподарські культури й угіддя.

Ландшафтним аналізом розкриваються процеси, що формують просторову структуру ландшафту (стік, денудація, акумуляція, ерозія та ін.). Найважливіша складова ландшафтного аналізу території – оцінювання геохімічної складової елементарних ландшафтів.

Необхідна система показників через їх обмеженість значною мірою заміщується наявною інформацією про природний, господарський стан сільськогосподарських угідь, даними обліку земель (кількісний і якісний), бонітування ґрунтів, агроекологічного, економічного і грошового оцінювання земель.

Висновки. Перехід до ландшафтного землекористування потребує здійснення еколого-економічного оцінювання земель, результати якого дозволяють науково обґрунтувати систему заходів щодо охорони родючості ґрунтів, розробити економіко-правові регулятори земельних відносин, здійснити економічне регулювання сільськогосподарського землекористування тощо. Розуміння землі як природного ресурсу й основи екосистеми, що включає атмосферу, ліси, води, рослинність і тваринний світ, а також як соціально-економічного ресурсу, що є основним засобом сільськогосподарського виробництва та охоплює фізичні результати людської діяльності є визначальним для здійснення його еколого-економічного оцінювання.

Conclusions. So the transition to the landscape land use requires the realisation of ecologo-economical land estimation the results of which will allow to scientifically ground the system of measures for the land fertility guard, to develop the economically legal regulators of land relations, to carry out the economical regulation of agricultural land use etc. The understanding of land as a natural recourse and ecosysytem base that contains atmosphere, forests, waters, plants and animals world, and also as a socio-economical resource which is the main mean of agricultural production and consists physical results of people`s activity, is determining for the realization of its ecologo-economical land estimation.

Використана література

1. Экономическая оценка земли [Текст] / С.Д. Черемушкин, А.П. Клопотовский, В.Г. Крючков, М.В. Маркова. – М.: Сельхозгиз, 1961. – 184 с.
2. Сохнич, А.Я. Ландшафтный підхід до організації території [Текст] / А.Я. Сохнич // Вісник Львівського держ. агроуніверситету. – 1997. – № 1. – С.142–145.
3. Розбудова екомережі України; наук. ред. Ю.П.Шеляг-Сосонко [Текст] – К.: Техпринт, 1999. – 127 с.
4. Белослудцева, В.М. Методичні підходи до екологічної та еколого-економічної оцінки проектів землеустрою [Текст] / В.М. Белослудцева, В.Л. Дмитренко // Землевпорядний вісник. – 2003. – № 4. – С.59–63.
5. Кирюшин, В.И. Экологизация земледелия и технологическая політика / В.И. Кирюшин. – М.: МСХА, 2000. – 473 с.